

Problemi proučavanja komunističkog pokreta Zagreba u razdoblju socijalističke izgradnje

BILJANA KAŠIĆ

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, Jugoslavija

Komunistički revolucionarni pokret Zagreba u poslijeratnom razdoblju do sada je iskazan tek u formi nagovještaja, ponekih uputnih naznaka ili bilješki, opisa značajnijih događaja ili parcijalno. U prilog tome govore monografske studije o Zagrebu općenito¹ uglavnom ilustrativno-informativne u kojima se daju tek kratke »funkcionalne« crtice iz globalnog poslijeratnog razvoja kao i prvi pokušaji (koji se pojavljuju posljednjih godina) sintetskih prikaza razvoja komunističkog pokreta u pojedinim zagrebačkim općinama.²

Ne samo da je izostao monografski rad o komunističkom pokretu grada u navedenom razdoblju, već nema ni pregledne kronologije.

Razloge odgode znanstvenog istraživanja o cjelovitom komunističkom zbivanju na području grada Zagreba u poslijeratnom razdoblju moguće je tek uvjetno utvrditi. Dijelom su komplementarni s problemima tipičnim za pokušaje istraživanja komunističkog pokreta na razini općeg (primjerice, Hrvatske ili Jugoslavije), a dijelom su, dakako, specifični. Dosadašnja odsutnost cjelovitog istraživanja revolucionarnoga poratnog Zagreba, čini se, nadilazi argumentaciju (ne)potrebitosti ili nedostatka znanstvenog interesa za Zagrebu immanentnu problematiku i onu o simboličkoj valorizaciji

¹ Usp. Zagreb, Zagreb 1961; Slobodni Zagreb, Zagreb 1965; Zagreb jučer danas sutra, Zbornik u povodu 20. godišnjice oslobođenja Zagreba, Zagreb 1965, I i II dio; Zagreb 1963—1967 (bez izd.); Zagreb, Zagreb 1969; Zagreb u revolucionarnoj borbi i socijalističkoj izgradnji, Služba za informacije GK SKH, Zagreb 1975; Zagreb grad heroj, Zagreb 1975 (u većem dijelu navedene literature nema pokazatelja, čak ni »snimke« stanja komunističkog pokreta u poslijeratnom razdoblju).

Inače, valja napomenuti da kratak pregled razvoja partijske organizacije odnosno SK Zagreba u čijem sklopu je dan osvrt na neposredno poratno razdoblje (uz tabelarni prikaz o broju partijskih ćelija, rajonskih odnosno općinskih komiteta, broju članova SK i dr.) sadrži prigodni članak: *Josip Vidmar — Tomo Čubelić — Dušan Karać*, »Uz izložbu 'Borbeni put KPJ u Zagrebu 1919—1959' u Muzeju grada Zagreba«, Zbornik Iz starog i novog Zagreba, II, Borba, Zagreb 1960, 319—342.

² Iako bez velikih pretenzija, dakle sintetski i šturo dan je historijat komunističkog pokreta Trešnjevke. Vidi: Crvena Trešnjevka, Zagreb 1982.

grada, koja eksplicite ne oglašava komunistički pokret kao historijski kontinuum³, iako ga ne isključuje.

U susret kompleksnom istraživanju komunističkog pokreta u Zagrebu, koji sobom određuje i odjelovljuje smjer socijalističke izgradnje i preobrazbe a istodobno je »sam« na ispitu, nalazimo se tek u predvorju problema. Cjelovito i sustavno istraživanje njegova poslijeratna razvoja pretpostavlja razrješenje nekoliko osnovnih dilema i pitanja:

- 1) pitanja teorijske, načelne i metodologijske naravi;
- 2) pitanja koja proizlaze i vezana su uz konkretno istraživanje.

1) Osnovni problem koji izvire iz prve grupe pitanja sadržan je u načelnom upitu: Kako odrediti komunistički pokret u poslijeratnom razdoblju, točnije, što on supsumira i koji su aspekti društvenih odnosa prisutni u njemu? Jer zasigurno nije riječ samo o organizaciji komunista kao takvoj već o cjelini društvene zbiljnosti⁴ (ekonomske, političke, ideologijske i dr.) u kojoj se Komunistička partija (odnosno Savez komunista) afirmira i djeluje, inaugurira revolucionarni program te prožimajući se sa istom, sama transformira i revolucionira. Stoga znanstveno istraživanje nužno nadilazi puku deskripciju razvoja Saveza komunista (članstvo, rukovodstvo, izborni proces, statutarne promjene i sl.) time što djelatni revolucionarni angažman analizira u kontekstu cjeline dinamičnog povijesnog procesa.

Na razini mikro-zajednice problem je još složeniji. Ako i postoji opasnost derivacije mikro-zajednice iz općeg historijskog sklopa (makro-zajednice), u metodologiji istraživanja problem se često iskazuje suprotnim: »Kad pogledamo mikroanalizu, mikroprojekte, pretpostavka je da je njihova konceptualna osnova postavljena na općim zakonitostima naše makro-prakse. Na žalost, najčešće nije tako.«⁵ Relacija: organizacija komunista (SK) — lokalna zajednica (grad Zagreb) sadrži, uza svu složenost globalnih procesa i međuodnosa, osobenu procesualnost i specifični realitet koji se uobličavao u posljednja četiri desetljeća, točnije od početaka djelovanja partijske organizacije u oslobođenom Zagrebu, tj. konstituiranja Mjesnog

³ Na razini simboličke doživljajnosti grada Zagreba komunistički pokret čini se zgotovljen; simbolički označen međuratnim a naročito ratnim obilježjima (spomen-odličja i sl.). Kao potkrepa tome koriste i rezultati istraživačke ankete prema kojoj je u svijesti ispitanika a unutar elemenata simboličkog značenja Zagreba posve izostala kategorija »komunistički pokret« ili neka druga koja nju podrazumijeva ili uključuje. Vidi: *Slavko Dakić*, Simboličko značenje i doživljaj gradskog središta i grada, *Revija za sociologiju*, 1—2/1979, 76—84.

⁴ Historijski osvjedočena međuovisnost i nužna komplementarnost znanstvenih istraživanja organizacije komunista i društvenog sistema pokazuje da je »[...] bez naučnog objašnjenja položaja i uloge Saveza komunista nemoguće shvatiti suštinu političkog sistema i političkih procesa u našem društvu«. V. *Vladimir Goati*, Problemi naučnog istraživanja Saveza komunista, u: *Metodološke pretpostavke istraživanja samoupravljanja*, Ljubljana—Zagreb 1980, 40.

⁵ V. *Svetozar Livada*, O metodologiji istraživanja, nav. dj., 80.

komiteta KPH za Zagreb⁶ 12. svibnja 1945. godine i, potom, Gradskog narodnog odbora 14. kolovoza 1945. godine.

Zagrebačka organizacija komunista u toku cijeloga poratnog razdoblja bila je i jest u uskoj sprezi s organizacijom komunista u cjelini na temelju jedinstvenog programa i osnovnih opredjeljenja, a isto je tako okosnica revolucionarnog djelovanja na području uže zajednice. Otuda se metodologijsko načelo dijalektike kao jedinstva totaliteta, apstraktnog i konkretnog, općeg, posebnog i pojedinačnog, prelama i iskazuje mnogoliko: na vertikalnoj i horizontalnoj razini, procesualno-dinamički, historijski-kontinuelno (uključujući revolucionarno djelovanje u međuratnom i ratnom razdoblju). Komunistički pokret Zagreba ne može se posve prosuđivati po kriterijima partikularnosti (na razini jedne općine, jedne privredne organizacije i sl.) i neposredno po kriterijima pojedinačnih istraživanja već jedino uvažavanjem cjelokupnosti. No to istodobno ne znači da u tzv. nespecificiranim globalnim kretanjima rezultati značajnih akcija pojedinih subjekata ostanu marginalizirani. Tek promišljenom znanstvenom analizom i odabirom relevantnih podataka i informacija na temelju ideologijsko-kritičkog uvida s obzirom na konkretnu historijsku datost⁷ moguće je izbjeći redukcionizam a afirmirati problemsko-sintetski pristup.

Metodologijska uputa za istraživanje komunističkog pokreta u poslijeratnom Zagrebu podrazumijeva:

a) uvažavanje cjelokupnosti međuodnosa na relaciji KP, odnosno SK Zagreba — Zagreb kao societalna⁸ (urbana, privredna, kulturna, politička i dr.) zajednica, teritorijalni oblik života i rada u njihovoj historijskoj preobrazbi i dinamičkim mijenama;

b) utvrđivanje svih osnovnih oblika društvenih odnosa koji pronose revolucionarnu komunističku djelatnost na području grada:

— Savez komunista i ozbiljenje ciljeva socijalističkog samoupravnog razvoja u sklopu društveno-ekonomskog i društveno-političkog života grada;

— Savez komunista i idejno jedinstvo komunističkog pokreta grada (kao stalna značajka njegove avangardnosti koja se (ne)potvrđuje i na primjerima određenih situacija);

⁶ Mjesni komitet KPH za Zagreb konstituiran je s ciljem da osnuje Rajonske komitete i pokrene rad partijskih ćelija po poduzećima; drugim riječima, stvaranje partijskih uporišta kao osnove revolucionarnog djelovanja u oslobođenom Zagrebu. Zadatak historio-grafskih istraživanja jest da, među ostalim, utvrde što točnije brojčane i druge pokazatelje o stanju oformljene partijske organizacije, jer su objavljeni podaci vrlo neujednačeni (na primjer, broj članova partijske organizacije, iskazan za 1945. godinu, oscilira od 118 do 3282). Usp. podatke izrečene na XII gradskoj partijskoj konferenciji u: *Zagrebačka panorama*, 3/4/1965, 5., i podatke prezentirane u članku: *Josip Vidmar — Tomo Čubelić — Dušan Korać*, »Uz izložbu 'Borbeni put KPJ u Zagrebu 1919—1959'«, 341.

⁷ Tako je, primjerice, rješavanje vitalnih problema grada (opskrba, obnova, izgradnja i sl.) u neposrednom poratnom razdoblju bilo određujuće za partijski angažman i u tom smislu na razini datog historijskog trenutka kao što je proces idejno-političke diferencijacije bio okosnica djelovanja SK u razobličavanju nacionalizma (1971. godine).

⁸ Zagreb kao oblik prostorne organizacije ljudskog života; — središte socijalno-klasne integracije s izrazitim imigracijskim tokovima; — jezgra produktivnog prostora (industrijski i dr.); — centar političke vlasti s organizacijskim shemama; — urbano-komunikacijski sistem.

— Savez komunista — društveno-politički sistem grada (transformacija Saveza komunista Zagreba u ovisnosti o složenim promjenama ustrojstva političke vlasti od Gradskog narodnog odbora, zatim Skupštine grada kao okosnice vlasti jedinstvene općine do Skupštine grada kao jezgre sabiranja interesa više gradskih općina, Zagreba kao zajednice općina);

— Savez komunista — društveno-političke i druge društvene organizacije grada (Socijalistički savez, Savez sindikata, Savez socijalističke omladine, Savez boraca, »Narodna tehnika«, »Naša djeca« itd.);

— Savez komunista — društveni razvoj i društveni život Zagreba u najširem smislu (urbani,⁹ kulturni, odgojni itd.);

c) relevantan odabir osnovnih pokazatelja razvoja komunističkog pokreta. Budući da je Zagreb po svojem socijalnom biću, kao značajni industrijski centar, dominantno radnički, efikasnost samoupravljanja te prisutnost neposrednih proizvođača u delegatskom sistemu i društveno-političkom životu grada inače, bili bi, primjerice, određeni pokazatelji revolucionarnosti, avangardnosti, snage komunističkog pokreta;

d) interdisciplinarnost¹⁰ u istraživanju i primjena odgovarajućih metoda. Kao teorijsko-metodološki problem nadaje se i pitanje periodizacije: Koji su osnovni kriteriji i čvorišta periodizacije u naslovljenom istraživanju? Globalne promjene društveno-političkog i društveno-ekonomskog sistema u poratnom razdoblju mogu biti referentni okvir za periodizaciju onoliko koliko su zbiljski usmjeravale komunističku djelatnost ili promicale revolucionarni preobražaj na razini grada (na primjer, uvođenje samoupravljanja, uvođenje komunalnog sistema, uspostavljanje delegatskog sistema itd.). Istodobno i neki elementi transformiranja Partije u smjeru revolucionarnijeg angažmana (a koji su se zbili u prethodnom razdoblju) i preobrazbe Partije grada Zagreba, moraju se uvažiti kao poluge periodizacije. Tako, kada Opći sabor grada Zagreba 1967. godine prihvaća prijedlog da se na užem dijelu gradskog područja formira jedna općina, došlo je do izvjesnih promjena i u organizacijskom ustrojstvu partijske organizacije grada.

Kao predložak za teorijsko-konceptualan okvir po navedenim shemama nadaje se Komunistička partija odnosno Savez komunista Zagreb. Njegova integracijska uloga postavlja se i kao pitanje kohezije međuovisnosti

⁹ Koliko su pitanja urbanog života grada Zagreba indikativna za djelatnu ulogu Saveza komunista, govore i rezultati istraživanja urbane sociologije: »Preliminarna sociološka proučavanja skrenula su, čini se, pažnju prvenstveno na tri društveno značajna problema: 1) klasno-profesionalnu separaciju, 2) krizu žarišta socijalnosti i 3) nepovoljne uvjete kulturnog prilagođavanja.« V. Stipe Švar, *Između zaseoka i megalopolisa*, Zagreb 1973, 176.

¹⁰ U konkretnom istraživanju riječ je prije svega o historijskoj, politološkoj i sociološkoj znanosti ne samo u smislu objedinjavanja njihovih posebnih metodoloških prednosti, već ponajviše zbog kvalitetno novog pristupa imanentnog problematiki.

I dok su, a na osnovi uvida u prezentnu literaturu, posve izostala historioografska istraživanja, a dijelom i politološka (izuzev parcijalnih analiza političkog sistema pa i komunističke djelatnosti u kratkim vremenskim razdobljima), sociološka istraživanja grada Zagreba predstavljaju temeljnije znanstveno »iskustvo« i utoliko su prolog za kompleksno znanstveno istraživanje. U prilog tomu govore i rezultati urbane sociologije, koje ne bi trebalo zaobići. Usp. Stipe Švar, nav. dj., odjeljak: »Urbani-zacija, socijalna diferencijacija i socijalna segregacija«, 149—159, plus, Sociološki aspekti prostornog razvoja Zagreba, 172—184.

općinskih partijskih organizacija i kao pitanje interakcijskih odnosa rukovodećih organa Saveza komunista i njegovih osnovnih organizacija u OUR-ima i mjesnim zajednicama.

Elementi koje valja istražiti jesu:

- ozbiljenje revolucionarnog programa;
- organizacijsko ustrojstvo (oblici, sastav, odnosi);
- preobrazbe Saveza komunista (dijalektika kontinuiteta i diskontinuiteta);
- članstvo (ideologijska svijest, akciona spremnost, društveno-politička aktivnost i dr.);
- ideologijski rad.

2) Pitanja koja su vezana uz neposredno istraživanje proistječu i u uskoj su sprezi s prvom grupom pitanja.

Povijesni pristup istraživanju komunističkog pokreta Zagreba nužno pretpostavlja sredene historijske »prikaze« razvoja partijske organizacije grada i historijsku skicu razvoja Zagreba kao elementarnu osnovu a istodobno ih, problemskom artikulacijom tematike, nadilazi.

Neposredno istraživanje u prvi plan postavlja pitanje izvora. Valja konstatirati da je temeljna poteškoća istraživanja prije svega u nedostupnosti, nedostatnosti i nesređenosti arhivske i empirijske građe značajne za cijelo poslijeratno razdoblje. Najveći dio građe o Zagrebu i o društveno-političkim organizacijama grada¹¹ (to važi pogotovo za neposredno poratno razdoblje, pa čak i do sredine šezdesetih godina) pohranjen je u Historijskom arhivu grada Zagreba te dijelom u OOUR-u Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, no njena osnovna »vršina« jest nesređenost. Stoga bi u pesimističkoj varijanti kompletno istraživanje moglo dugo potrajati.

Izvori koji su relevantni za aktualno razdoblje (u ovisnosti o završnoj godini istraživanja) i nadalje su pohranjeni u arhivima konkretnih organizacija i zajednice(a). Preciznije, riječ je o organizaciji Saveza komunista Zagreb, o organizacijama SK na teritoriju općina grada Zagreba te mreži osnovnih organizacija SK. Isto tako, valja uzeti u obzir Arhiv Zagreba kao globalne društveno-političke zajednice, kao i svih njegovih općina te društvenih organizacija. Naravno, u skupinu izvora ulaze i sva glasila koja su izlazila ili izlaze na razini grada, bilo da je riječ o glasilima SK ili SSRN, glasilima Zagreba¹² ili njegovih općina.

Literatura kao »posredni« izvor podataka vrlo je skromna, nedovoljna te uvelike neznanstveno utemeljena. Pisana u maniri propagandističke samodopadnosti, ona je mnogo više »brinula« o položajnim karakteristikama grada i historiji njegova kulturnog lika, nego o revolucionarnosti njegova hoda. To je već dostatan razlog za afirmaciju znanstvenog istraživanja komunističkog pokreta Zagreba.

¹¹ Informacije radi, u prvim godinama nakon oslobođenja, preciznije do 1950. godine, kao značajni izvor relevantnih podataka može poslužiti upravo dokumentacija Narodne fronte grada, jer je partijska organizacija inaugurirala revolucionarni program posredno, putem NF.

¹² Čini se zanimljivim mjesečnik privrednog, komunalnog, društvenog i kulturnog života Zagreba *Zagrebačka panorama*, koji je izlazio od 1961. do 1966. godine.